

Molla Halîl es-Si'irdî'nin Nehcü'l-Enâm Adlı Eserinin Hadis İlmî Açısından İncelenmesi

Ali ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Assist. Prof., Bingol University Faculty of Islamic Sciences, Basic Islamic Sciences, Department of Hadis,

Bingöl/Türkiye

e-posta: celiker81@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-4361-0477

DOI: 10.34085/buifd.1393915

Mahsun AK

Bingöl Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi

Bingöl Social Sciences Institute PhD Student

Bingöl/Türkiye

e-posta: mahsun.ak12@icloud.com

ORCID: 0000-0003-0855-6110

Öz

Molla Halîl es-Si'irdî, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısı ve on dokuzuncu yüzyılın birinci yarısında yaşamış olup tedrisât ve telifât faaliyetleriyle temayüz etmiş Osmanlı dönemi âlimlerindedir. Molla Halîl, eğitimini Bitlis, Van, Siirt, Cizre, Musul ve İmâdiyye gibi dönemin en önemli ilim merkezlerinde tahsil etmiştir. O, ilmî müktesebatı ile İslamî ilimlerin birçok sahasında onlarca eser telif etmiştir. Eserlerinin büyük çoğunluğunu nesir, bir kısmını ise nazım türünde kaleme almıştır. Onun manzum türünde yazmış olduğu eserlerinden biri de akaid, tasavvuf, ahlâk ve benzeri konuları ihtiva eden *Nehcü'l-Enâm li Nef'i'l-'Avâm*'dir. Molla Halîl'in, Arapça ve Kürtçe olarak kaleme aldığı ve yirmi iki bölümden meydana gelen bu eser, Arapça nüshasında üç yüz yirmi üç, Kürtçe nüshasında ise iki yüz yetmiş bir beyitten teşekkül etmektedir. Molla Halîl eserini telif ederken Kur'an-ı Kerim ve benzeri kaynaklar yanı sıra telmih sanatıyla kırk üç hadisten de istifade ettiği müşahede edilmiştir. Bu çalışmamızda Molla Halîl es-Si'irdî'nin bahse konu olan eserinde telmihte bulunduğu rivayetler, asli kaynaklarda yerleri tespit edilerek hadis ilmi açısından değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Yapılan inceleme neticesinde iktibas edilen rivayetlerin sekiz tanesinin müttefekun aleyh olduğu, on beş tanesinin Buhârî'nin *Sahih*'inde, bir tanesinin Buhârî'nin *Halku Efâli'l-İbâd* adlı eserinde, yedi tanesinin Müslim'in *Sahih*'inde yer aldığı görülürken, Hakîm en-Nîsâbü'rî'nin *el-Müstedrek*, Tâberânî'nin *el-Mu'cemü'l-evsat*, Süyûtî'nin *el-Leâli'l-mašnûa* ve Aclûnî'nin *Keşfü'l-hafâ* adlı eserlerinde ise birer tane rivayetin yer aldığı görülmüştür. Dolayısıyla iki rivayet uydurma veya halk arasında hadis diye bilinen rivayetleri konu edinen eserlerde yer alırken, geri kalan rivayetlerin ise muteber hadis kaynaklarında tahrîc edildiği tespit edilmiştir. İktibas edilen rivayetlerin iki tanesi merdûd, geri kalanların ise makbûl olduğu hükmüne varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Medrese, Molla Halîl es-Si'irdî, *Nehcü'l-Enâm*, Tahrîc.

The study of Molla Halîl es-Si'irdî's work "*Nehcü'l-Enâm*" from the perspective of the Hadith Science.

Abstract

Molla Halîl es-Si'irdî was a prominent scholar of the Ottoman era who lived in the second half of the 18th century and the first half of the 19th century and excelled in education and authorship. He received his education in important centers of learning such as Bitlis, Van, Siirt, Cizre, Mosul, and Imadiyyeh. He has copyrighted dozens of works in many fields of Islamic sciences with his scientific acquis. He has written the vast majority of his works in prose, and some of them in the genre of poetry. One of his works written in the genre of poetry is *Nehju'l-Enâm li Nef'i'l-'Avâm*, which contains aqaid, Sufism, morality and similar topics. Written by Mullah KHalîl in Arabic and Kurdish and consisting of twenty-two chapters, this work consists of three hundred and twenty-three in the Arabic copy and two hundred and seventy-one couplets in the Kurdish copy. It has been observed that Mullah Halîl used forty-three hadiths with the art of allusion in addition to the Noble Qur'an and similar sources while copyrighting his work. In this study, the narrations narrated by Mullah Halîl as-Si'irdi by using the art of allusion in the aforementioned work have been subjected to evaluation from the point of view of hadith science by determining their locations in the main sources. As a result of the examination, it was seen that eight of the narrations quoted were agreed on and while fifteen of them appear in Bukhari's Sahih, one of them appears in Bukhari's work "*Halku Efâli'l-İbâd*", seven of them appear in Muslim's Sahih; in the works of Hâkim an-Nisaburi al-Mustadraq, Tabarani al-Mu'jamul-awsat, Suyuti al-Leali'l-maşnu'a and Ajluni's Keşful hafa, it has been seen that there is one narration in each work. Therefore, it has been determined that while two narrations are included in works that are fabricated or are the subject of narrations known as hadiths among the people, the remaining narrations are narrated in valid hadith sources. It has been concluded that two of the narrations quoted are rejected, and the rest are acceptable.

Keywords: Hadith, Madrasa, Mullah KHalîl as-Si'irdi, *Nehjul-Enâm*, Tahrij.

Giriş

Molla Halîl es-Si'irdî, küçük yaştan itibaren başladığı ilmî çalışmalar neticesinde dönemin önemli âlimlerinden biri olmuştur. Yaşadığı dönemin maddî imkânsızlıklarına rağmen İslâmî ilimler alanında kayda değer sayıda eser kaleme alarak hem kendi dönemine hem de sonraki dönemlere ışık tutmuş ve kendi dönemindeki ilmî hareketliliğe ivme kazandırmıştır. Hadis ilmînin yanı sıra muhtelif alanlarda birçok eser telif etmiştir.¹ Molla Halîl'in telif ettiği çalışmalarından biri de *Nehcu'l-Enâm li Nef'i'l-'Avâm* adlı eseridir. Müellif, manzum bir tarz ile telif ettiği bu eserinde imanın ve İslâm'ın şartları, Hz. Peygamber'in hayatı, kıyamet alâmetleri, itikâdî ve ameli mezhepler, manevî hastalıklar, azaların görevleri, faziletler, yeme-içme ve giyinme âdâbı gibi farklı konuları öz bir şekilde işlemiştir. Eser, günümüze değin gerek ilim meclislerinde gerekse halk arasında kabul görmüş ve kendisinden istifade edilmiştir.

Molla Halîl, eserinde konuları işlerken birçok hadisi de kullanmıştır. Eserde istifade edilen rivayetlerin kaynaklarının tespitine yönelik bir adet çalışma bulunmakla birlikte söz konusu çalışmada sadece Molla Halîl'in istifade ettiği yirmi küsur hadis ve geçtiği

¹ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, (İstanbul: Meral Yayınevi, ts.), 1/409.

kaynaklardan bahsedilmiştir.² Bu araştırmada ise tespit edilen kırk üç hadisin kaynakları ve sıhhat derecesi değerlendirilmiştir. Bahse konu eserde değerlendirilen hadislerin sıhhatine ilişkin herhangi bir araştırmanın yapılmamış olması çalışmamızın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıca bu eser özelinde de olsa Molla Halil'in hadislere olan vukûfiyetine dair yorumlar takdim edilmiştir. Eserde geçen her bir hadisin Arapça metni ile Türkçe tercümesi verilmiş, akabinde muteber kaynaklar incelenerek ilgili hadislerin tahrirci yapılmış, rivayetlerin sıhhatine yönelik münekkî hadis bilginlerinin değerlendirmelerine de yer verilmiştir.

1. Hayatı

Tam ismi Halil b. Hüseyin es-Si'irdî olan Molla Halil'in³ soyu Sultan Şeyhmus yolu ile Hz. Ömer'e dayandırılır. Farklı nisbelerle anılan Molla Halil'e, nesebinden ötürü Ömerî, doğduğu yere nispetle Hizânî ve Kulpikî, yaşadığı şehre nispetle de es-Si'irdî denilmiştir. Kaleme aldığı manzum eserlerinde ise Şavkî mahlasını kullanmıştır.⁴ Molla Halil, bugünkü adıyla Süttâşî olan Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Kulpik köyünde dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi ile ilgili farklı görüşler olmakla birlikte tercih edilen görüş doğum tarihinin 1164/1750 yılı olduğudur. Mezar taşındaki tarihin de bu şekilde yazılı olması doğumunun bu yıl olabileceğini desteklemektedir.⁵ Molla Halil'in vefat tarihine dair kaynaklarda farklı bilgiler bulunmakla birlikte genel kabule göre 1259/1841'dir.⁶

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın (ö. 1194/1780) duasına mazhar olan⁷ Molla Halil, yaşadığı dönemde bölgenin büyük âlimlerinin rahle-i tedrisatından geçerek birçok ilim dalında dersler almıştır. Eğitim hayatına Hizan'da babasının yanında başlayıp sırasıyla Bitlis, Siirt, Gevaş, Bahçesaray, Şirvan, Hoşap ve Cizre'de devam etmiş son olarak Irak/İmâdiye beldesinde eğitimini tamamlamıştır.⁸ Şark medreselerinde ilim tahsilini tamamlayan es-Si'irdî, ilmî faaliyetlerde bulunmak amacıyla hayatının geri kalanını Siirt'te idame etmiştir.⁹ Molla Halil, dinî ilimlerin hemen hepsinde sünî geleneği takip ederek eser telif etmiştir. Genellikle derleme türü eserler telif etmekle birlikte eserlerinde özellikle dilciliğini konuşturmuştur. O, eserlerinin büyük çoğunluğunu nesir türünde yazsa da manzum olarak kaleme aldığı eserleri de

² Bayram Kanarya, "Manzûm Bir Metnin Rivayet Kaynakları Üzerine Bir İnceleme: Molla Halil es-Si'irdî'nin Nehcû'l-Enâm İsimli Eserinde Rivayetlerin (Hadislerin) Etkisi", *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi*, 2/2, 2018. 64-79.

³ Hayruddin Zirikli, *el-A'lâm kamus terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisa mine'l-arab ve'l-müsta'rabîn ve'l-müsteşrikîn*, (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayîn, 2002), 2/317; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin terâcimü musannifi'l-kütübi'l-arabiyye*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 1/683.

⁴ Ömer Pakış, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 6; "Molla Halil Siirdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/250; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/409; Faruk Kazan, *Molla Halil'in Bilgi ve Varlık Anlayışı* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 1.

⁵ Kazan, *Molla Halil'in Bilgi ve Varlık Anlayışı*, 2; Ayrıca Bkz. Ömer Atalay, *Siirt Târîhi* (İstanbul: Çeltut Matbaası, 1946), 112.

⁶ Vefat tarihleri için bk. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/409; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin* (Beyrut: Dârü İhyâü't-türâsi'l-Arabî, 1370/1951), 1/357; Atalay, *Siirt Târîhi*, 112.

⁷ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/409.

⁸ Pakış, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu*, 7-8; Macit Sevgili - Abdullah Özcan, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi", *Uluslararası Molla Halil Sempozyumu Bildirileri* (Siirt, 2014), 23-24.

⁹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/409.

bulunmaktadır.¹⁰ Bu da Molla Halîl'in diğer ilim dallarındaki yetkinliğinin yanı sıra kaleminin de güçlü olduğunu göstermektedir.

2. Eserleri

Bir âlimin büyüklüğü ve ilmî kişiliği geride bıraktığı eserleri ile anlaşılabilir. Bu hususta Bursalı Mehmet Tahir Efendi (ö. 1343/1925), Molla Halîl'in telif ettiği eserlerle saygın bir âlim olduğunu ifade etmiştir.¹¹ Molla Halîl'in yetiştirdiği öğrenciler, telif ettiği eserler ve bölgede faaliyet gösteren medreseler üzerinde günümüze kadar devam eden nüfuzu Bursalı Mehmet Tahir Efendi'nin tespitini teyit etmektedir. Bu husus, Molla Halîl'in ilmî donanımını ve entelektüel kişiliğini göstermektedir. Müellifleri konu edinen birçok eserde ismi zikredilen¹² ve farklı alanlarda eser telif eden¹³ Molla Halîl'e nispet edilen ellinin üzerinde eserden bahsedilmekle birlikte eserlerinin tümü elimizde mevcut değildir. Şu ana kadar ulaşılabilmiş eserlerinin sayısı kırkın üzerindedir.¹⁴ Çalışmanın kapsamını aşmamak için bazı eserlerin ismi zikredilmekle iktifa edilmiştir.

2.1 Tefsir ve Kur'ân İlimleri

→*Basîretu'l-kulûb fî kelâmi 'allâmi'l-ğuyûb*

→*Diyâu basîreti'l-kalbi'l-'arûf fî't-tecvîd ve'r-resm ve ferşi'l-hurûf*

→*Tefsîru'l-besmeleti's-şerîfe*

2.2. Hadis

→*Hadîsu'l-âyâtî'l-letî tezharu kable hurûci 'Îsâ ve'l-Mehdî/Risâletu'l-Mehdî*

→*Usûlu hadîsi'l-ezher mine'l-muhtasar ve şerhihi lî İbn Hacer*

2.3.Fıkıh

→*Mecme'u'l-mesâil*

→*Menâkibu eimmeti'l-mezâhibi'l-erba'a*

→*Risâle fi'n-nezr*

→*el-Usûl miftâhu'l-vusul*

2.4.Akaid

→*Nehcu'l-enâm lî nef'i'l-'avâm (Arapça/Kürtçe)*

→*Risâle fi'l-firaki's-selâsi ve's-seb'în*

¹⁰ Pakiş, *Molla Halîl es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu*, 15; Sevgili- Özcan, "Molla Halîl es-Si'irdî'nin Biyografisi", 35; Özcan, *Molla Halîl Es-Si'irdî'nin Basîretü'l-Kulûb fî Kelâmi Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili (Bakara-İsra)* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 14-15; Zakir Apuhan, *Nehcü'l-Enâm'da Belâgat Uygulamaları*, (Ankara: İksad, 2023), 7-8.

¹¹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/409.

¹² İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, 1/357.

¹³ İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, 1/357; Hayruddin ez-Zirikî, *el-A'lâm kamusu terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisa mine'l-Arab ve'l-müsta'rabîn ve'l-müsteşrikîn*, (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayîn, 2002), 2/317; Kehhâle, 1/683; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/409.

¹⁴ Bkz. Özcan, *Basîretü'l-Kulûb*, 26.

→*Te'sîsu kavâ'idî'l-'akâid alâ mâ seneha min ehli'z-zâhir ve'l-bâtın mine'l-'avâid*

2.5.Tasavvuf

→*Minhâcu's-sünneti's-seniyye fi âdâbi sulûki's-sûfiyye*

→*Risâle fi beyâni şurûti'l-halve ve âdâbihâ*

2.6.Arap Dili ve Belâgat

→*el-Kâfiyetu'l-kubrâfi'n-nahv*

→*el-Kâmûsu's-sânî fi'n-nahv ve's-sarf ve'l-me'ânî*

→*Tercemetu meşâhiri'n-nahvîyyîn ve'l-luğavîyyîn*¹⁵

3. Nehcü'l-Enâm Adlı Eserine Genel Bir Bakış

Nehcü'l-Enâm, Molla Halîl es-Si'irdî'nin Arapça ve Kürtçe olmak üzere iki dilde yazdığı manzum eseridir. Bu eser, birçok kaynakta aynı isimle zikredilmekte ve Molla Halîl'e nispet edilmektedir.¹⁶ Bu başlık altında öncelikle *Nehcü'l-Enâm* tanıtılacak daha sonra eserin önemine ve Arapça ile Kürtçe nüshasının ortak özelliklerine değinilecektir.

3.1. Arapça Nüsha

Müellifin yazdığı nüsha günümüze ulaşmamıştır. Ancak gerek aile efradı gerekse talebelerinin yazmış olduğu nüshalar günümüzde mevcuttur. Eserde konular kısa ve öz bir şekilde işlenmiştir. Eser 22 bölüm ve 323 beyitten oluşmaktadır.¹⁷

3.2. Kürtçe Nüsha

Arapça *Nehcü'l-Enâm*'a nispeten daha muhtasar, ancak işlenen konular bakımından Arapça nüsha ile aynı olup Molla Halîl'in Arapça dışında telif ettiği nadir eserlerindedir.¹⁸ Bu eser, 22 bölüm ve 271 beyitten oluşmaktadır.¹⁹

3.3. Muhtevası

Molla Halîl'in özellikle şark medreselerinde okutulan ve ezberlettirilen en meşhur eserlerinden biridir. Müellif, eserini halka yönelik ve halkın anlayıp kavrayabileceği bir dil ve üslupla kaleme almıştır. Dolayısıyla *Nehcü'l-Enâm* medrese çevrelerinin yanı sıra bölge halkı tarafından da son derece benimsenip okunmuştur. İtikâdî konuların yanı sıra ahlâk ve adap ile ilgili konulara da değinilen ve 22 bölümden oluşan eserin başlıkları sırasıyla şu şekildedir:

→Farz-ı aynler

→Allah'ın Sıfatları

¹⁵ Eserlerinin tam listesi için bk. Pakiç, "Molla Halil Siirdî", 30/251; Ayrıca bk. İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin*, 1\357; Adnan Memduhoğlu, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14/2019, 608-38.

¹⁶ Memduhoğlu, "Molla Halil es-Si'irdî", 623-24.

¹⁷ Memduhoğlu, "Molla Halil es-Si'irdî", 623-24.

¹⁸ Cüneyt Gökçe, "Molla Halil es-Si'irdî, Hayatı, Eserleri ve Tekfir Problemine Bakışı (Nehcü'l-Enâm Adlı Eseriyle Sınırlı)", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/34 (Aralık 2015), 34-87.

¹⁹ Memduhoğlu, "Molla Halil es-Si'irdî", 624.

- Melekler
- Risâlet
- Rasûlullah (s.a.s)'in şemâili
- Mîraç
- Rü'yetullah
- Faziletler
- Peygamberlerin sayısı
- Duanın tesiri
- Devlet reisi seçimi
- Cüz'i irade
- Kıyamet ve alâmetleri
- Kabir sorgusu
- Mezhep imamları
- Tasavvuf ve ahlâk
- İlim
- Yedi azanın vazifeleri
- Yemek adabı ve giyim bahsi
- Namaz adabları

Her iki eserde konular özet olarak işlenmiştir. Eserin girişinde iman ve İslam hususunda bilinmesi ve yapılması zorunlu olan “farz-ı ayn” ile ilgili bilgiler verilmiştir. İmanın rükünleri ve İslâm'ın şartlarına dikkat çekilen bu ilk bölüm yaklaşık on beyitten oluşmuştur. İkinci bölümde ise ilâhî sıfatlar konusu işlenmiştir. Sonraki bölümde melek ve nübüvvet konusu ele alınmış ve nübüvvet konusundan hemen sonra Hz. Peygamber'in şemâiline yer verilmiştir. Bunun akabinde mîraç hadisesi ve rü'yetullah konusu işlendikten sonra faziletler konusu detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Peygamber ve resûllerin sayısına değinildikten sonra duanın tesiri konusu kısaca işlenmiştir. İmâmet konusu ele alındıktan sonra irade konusuna değinilmiştir. Kıyamet alametleri, kabir sorgusu ve mahşer sahneleri zikredildikten sonra amelî ve itikadî mezhepler bahsi ele alınmıştır. Bu temel konulardan sonra Allah rızası için ilim öğrenme ve öğretme, insan bedenindeki yedi organın görevleri, yemek adabı, giyinme adabı ve namaz kılma adabı gibi konular sırasıyla ele alınmış ve eser dua ile sonlandırılmıştır.²⁰

4. Eserde İktibas Olunan Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirilmesi

Molla Halîl es-Si'irdî'nin Kürtçe olarak yazılan *Nehcü'l-Enâm li Nef'i'l-'Avâm* adlı eserinde telmih yoluyla iktibas olunan rivayetler tespit edilerek tahrîc ve sıhhat

²⁰ Bkz. Ahmed Hilmi Koğî, *Rehberi Avâm Şerha Nehcü'l-Enâm* (İstanbul: İhsan Yayınları, ts.), 2-77.

değerlendirilmesi yapılacaktır. Ancak Buhârî ve Müslim'in eserleri sahih rivayetlerden oluştuğundan bu eserlerde yer alan hadisler ayrı bir değerlendirmeye tabi tutulmamışlardır. Ayrıca çalışmanın kapsamını aşmamak için rivayetlerin sened zincirleri ile iktibas edildiği beyitler zikredilmemiş kaynaktaki yerleri verilmekle iktifa edilmiştir.

4.1. Farz-ı Aynlar Bölümündeki Hadisler

Müellif, eserinin ilk bölümünde İslâm'ın beş şartından, imanın kalp ile tasdik dil ile ikrâr olduğundan ve kelime-i şehâdetin gereği ve öneminden bahsetmiştir.²¹

1.Hadis

بُئِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةٌ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَإِقَامُ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ، وَالْحَجُّ، وَصَوْمُ رَمَضَانَ

“İslâm beş temel üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve Ramazan orucunu tutmak.”²² Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) ittifakla eserlerine aldıkları bu rivayet sahihtir.

4.2. Allah'ın Yedi Kadîm Sıfatı Bölümündeki Hadisler

Bu bölümde Allah'ın yedi kadîm sıfatına, kötülüğe razı olmayıp iyiliği dilediğine, Kur'an'ın Allah'ın katından gelmesi itibariyle kadîm, harf ve lügat açısından mahlûk olduğuna, Kur'an'ın diğer kitapları nesh ettiği, kıyamete kadar okunacağına ve Allah'ın isimlerinin önemine dair konular işlenmiştir. Bu bölümde iki rivayete işaret edildiği tespit edilmiştir.²³

1.Hadis

يُغَالُ، يُعْنِي لِصَاحِبِ الْقُرْآنِ: أَقْرَأُ وَأَزْتَقُ وَزَيَّلَ كَمَا كُنْتُ تُرْتَّلُ فِي الدُّنْيَا، فَإِنَّ مَرْتَلَكَ عِنْدَ آخِرِ آيَةٍ تَقْرَأُ بِهَا

“Kur'an okuyan kişiye şöyle denilecektir: Oku ve yüksel, dünyada tertil ile okuduğun gibi burada da tertil ile oku. Muhakkak ki senin derecen okuyacağın ayetin son noktasındadır.”²⁴

Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) eserinde yer verdiği rivayetin senedinde yer alan râvi zinciri şu şekildedir: Abdullah b. Amr (ö. 65/684-85) sahâbî râvilerdendir.²⁵ Ricâl kaynaklarında Zir b. Hubeys (ö. 82/701),²⁶ Âsım b. Behdele (ö. 127/745),²⁷ Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778),²⁸ Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813)²⁹ ve Müsedded b. Müserhed (ö. 228/843)³⁰ sika olarak vasıflanmış

²¹ Koği, *Rehberi Avâm*, 2-5.

²² Buhârî, “İmân”, 2; Müslim, “İmân”, 21.

²³ Koği, *Rehberi Avâm*, 8-10.

²⁴ Ebû Dâvûd, “Salât”, 117; Tirmizî, “Fedâilu'l-Kur'an”, 17.

²⁵ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalân İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1414-1994), 4/165.

²⁶ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülâlm Abdülazîm el-Bestevî (Medine: Mektebetü't-Dâr, 1405-1985), 1/370.

²⁷ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Mearifü'l-Osmaniyye, 1271/1952), 6/341.

²⁸ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 1/407.

²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâsimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1410/1990), 7/215.

³⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Hind: Dâiretü'l-Mearifü'l-Nizamiyye, 1326/1908), 10/108.

râvilerdir. Dolayısıyla sened zincirinde yer alan râvilerin tümü sıhhat şartlarını haiz olup rivayet sahih hükmündedir.

2.Hadis

إِنَّ لِلَّهِ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا، مِائَةٌ إِلَّا وَاحِدًا، مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ

“Allah’ın doksan dokuz ismi vardır; kim bunları sayarsa cennete girer.”³¹ Hadis müttefekun aleyh* olup sahihtir.

4.3. Melekler Bölümündeki Hadisler

Meleklerin özellikleri ve anasır-ı erbaâ’ dan (dört madde) bahsedilmiştir.³²

1.Hadis

خُلِقَتِ الْمَلَائِكَةُ مِنْ نُورٍ، وَخُلِقَ الْجَانُّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ، وَخُلِقَ آدَمُ بِنَمَاءٍ وَصِفِّ لَكُمْ

“Melekler nurdan, cinler dumanlı alevden, Âdem ise size anlatılandan yaratıldı.”³³ Müslim’in rivayet ettiği bu hadis sahihtir.

4.4. Risâlet Bölümündeki Hadisler

Bu bölümde Resûlullah’ın (s.a.s) risâleti, konumu, getirdiği din, nesebi ve hicreti gibi temalar ele alınmıştır.³⁴

1. Hadis

لَبِثَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَكَّةَ عَشْرَ سِنِينَ، يُنَزَّلُ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ وَبِالْمَدِينَةِ عَشْرَ سِنِينَ

“Nebî (s.a.s) Mekke’de on yıl kaldı. O’na vahiy geliyordu ve Medine’de de on yıl kaldı.”³⁵ Buhârî’nin tahrîc ettiği rivayet sahihtir.

4.5. Rasûlullah’ın Şemâili Şerifleri Bölümündeki Hadisler

Molla Halîl bu bahiste Resûlullah’ın şemâilini ele almıştır.³⁶

1.Hadis

كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَيْسَ بِالطَّوِيلِ الْبَائِنِ، وَلَا بِالْقَصِيرِ، وَلَا بِالْأَبْيَضِ الْأَمْهَقِ، وَلَيْسَ بِالْأَدَمِ، وَلَيْسَ بِالْمَجْدِ الْقَطَطِ، وَلَا بِالسَّبْطِ، بَعَثَهُ اللَّهُ عَلَى رَأْسِ أَرْبَعِينَ سَنَةً، فَأَقَامَ بِمَكَّةَ عَشْرَ سِنِينَ، وَبِالْمَدِينَةِ عَشْرَ سِنِينَ، فَمَتَّوَفَاهُ اللَّهُ وَلَيْسَ فِي رَأْسِهِ وَجْهَةٌ عَشْرُونَ شَعْرَةً بَيْضَاءَ

“Resûlullah (s.a.s)’in boyu ne çok uzun ne de çok kısa idi. Teni ne duru beyaz ne de koyu esmerdi. Saçları ise ne düz ne de kıvrıkcık idi. Kırk yaşına geldiğinde, Yüce Allah O’nu peygamber olarak gönderdi. Mekke’de on, Medine’de de on yıl kaldı. Vefat ettiğinde saç ve sakalında yirmi tel ak kıl yoktu.”³⁷ Buhârî’nin rivayet ettiği bu hadis sahihtir.

³¹ Buhârî, “Şurût”, 18; Müslim, “Zikir”, 5.

*Bu tabir genellikle bir hadisin Buhârî ve Müslim’in Câmi’u’s-sahîh adlı eserlerinde ittifakla rivayet edildiğini belirtir.

³² Koği, *Rehberi Avâm*, 10-11.

³³ Müslim, “Rekâik”, 60.

³⁴ Koği, *Rehberi Avâm*, 11-12.

³⁵ Buhârî, “Fedâil”, 1.

³⁶ Koği, *Rehberi Avâm*, 13.

³⁷ Buhârî, “Menâkib”, 23.

4.6. Mi'raç Bölümündeki Hadisler

Mi'raç olayı ile ilgili hususların ele alındığı bu bölümde konu ile alakalı iki rivayet tespit edilmiştir.³⁸

1. Hadis

أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدَّثَهُمْ عَنْ لَيْلَةِ أُسْرِي بِهِ: " بَيْنَمَا أَنَا فِي الْخَطِيمِ، - وَرَبَّمَا قَالَ: فِي الْحِجْرِ - مُضْطَجِعًا إِذْ أَتَانِي آتٌ ...

Nebî (s.a.s) İsrâ gecesini şöyle anlattı: "Ben Hatîm'de –ya da Hicr'de- uzanırken biri bana geldi..."³⁹

2.Hadis

رَأَهُ بِفُؤَادِهِ مَرَّتَيْنِ.

"Resûlullah kalbiyle Allah'ı iki defa gördü."⁴⁰

Birincisi Buhârî'nin, ikincisini ise Müslim'in rivayet ettiği her iki hadis sahihtir.

4.7. Rü'yetullah Bölümündeki Hadisler

Bu bölümde rü'yetullah ve bunun mümkün olup olmadığı irdelenmiştir.⁴¹

1.Hadis

إِنَّكُمْ سَتَرُونَ رَبَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَمَا تَرُونَ هَذَا، لَا تُضَامُونَ فِي رُؤْيَيْهِ

"Siz şu ayı görmede güçlük çekmediğiniz gibi kıyamet günü Rabbinizi de bir güçlük çekmeden göreceksiniz."⁴² Müttefekun aleyh olan bu rivayet sahihtir.

4.8. Faziletler Bölümündeki Hadisler

Bu bölümde peygamberlerin, meleklerin, hulefâ-yi râşidîn'in faziletleri gibi konulara değinilmiştir. Bu kısımda konuyla ilintili yedi rivayet tespit edilmiştir.⁴³

1. Hadis

حَسْبُكَ مِنْ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ: مَرْيَمُ ابْنَةُ عِمْرَانَ، وَخَدِيجَةُ بِنْتُ حُوَيْلِدٍ، وَفَاطِمَةُ بِنْتُ مُحَمَّدٍ وَأَسِيَّةُ امْرَأَةُ فِرْعَوْنَ.

"Dünyadaki kadımlarından Meryem bnt. İmrân, Hatice bnt. Huveylid, Fâtıma bnt. Muhammed ve Firâvûn'un hanımı Âsiye (fazilet bakımından/örnek olarak) sana yeterlidir."⁴⁴

Tirmizî'nin eserinde tahrîc ettiği rivayetin sened zinciri şu şekildedir: Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) sahâbîdir.⁴⁵ Ricâl âlimleri tarafından Katâde b. Diâme (ö. 117/735),⁴⁶ Ma'mer b. Râşid

³⁸ Koği, *Rehberi Avâm*, 14.

³⁹ İsrâ hakkındaki bu rivayetin uzun metni için bkz. Buhârî, "Menâkibu'l-Ensar", 42.

⁴⁰ Müslim, "İmân", 285.

⁴¹ Koği, *Rehberi Avâm*, 15.

⁴² Buhârî, "Tevhîd", 24; Müslim, "Mesâcîd", 211.

⁴³ Koği, *Rehberi Avâm*, 15-18.

⁴⁴ Tirmizî, "Menâkib", 62.

⁴⁵ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe* (Riyâd: Dârü'l-Vatan lî'n-Neşr, 1419/1998), 1/231.

⁴⁶ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/215.

(ö. 153/770),⁴⁷ Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826-27)⁴⁸ ve Ebû Bekr b. Zencûyeh (ö. 258/872) farklı tevsik lafızlarıyla vasıflanmışlardır.⁴⁹ Tirmizî'nin senedinde yer alan râviler sika olduğundan dolayı hadis sahihtir. Tirmizî ve Nâsîrüddîn el-Elbânî de (ö. 1999) bu rivayet için sahih hükmünde bulunmuşlardır.⁵⁰

2. Hadis

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كُنَّا نُحَاجُّ بَيْنَ النَّاسِ فِي زَمَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فُنَحِيزُ أَبَا بَكْرٍ، ثُمَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، ثُمَّ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ

İbn Ömer: “Biz Resûlullah zamanında insanları hayır açısından Ebû Bekir, Ömer b. el-Hattâb ve Osman b. Affân şeklinde sıralardık.”⁵¹ Buhârî'nin eserinde yer alan rivayet sahihtir.

3. Hadis

عَنْ سَفِينَةَ ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْحِلَافَةُ فِي أُمَّتِي ثَلَاثُونَ سَنَةً، ثُمَّ مَلَكَ بَعْدَ ذَلِكَ

Hz. Peygamber “Ümmetimde hilafet otuz yıl sürecek daha sonra saltanat dönemi başlayacaktır.” demiştir.⁵²

Tirmizî'nin *Sünen*'indeki isnad şu şekildedir: Sefine (ö. 80/699) sahabidir.⁵³ Ahmed b. Menî' (ö. 244/859),⁵⁴ Süreyc b. Nu'mân (ö. 217/832)⁵⁵ ve Haşrec b. Nebâte (ö. ?) farklı lafızlarla tevsik edilmişlerdir.⁵⁶ Saîd b. Cümhân (ö. 136/754) ise bazı alimler tarafından tevsik edilirken bazıları tarafından ise zayıf görülmüştür.⁵⁷ Tirmizî rivayet için hasen lafzını kullanmıştır.⁵⁸ Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde yer alan rivayet için de Şuayb el-Arnaût (ö. 2016) hasen lafzını kullanmıştır.⁵⁹ Dolayısıyla rivayet hasen hükmündedir.

4. Hadis

أَبُو بَكْرٍ فِي الْجَنَّةِ، وَعُمَرُ فِي الْجَنَّةِ، وَعُثْمَانُ فِي الْجَنَّةِ، وَعَلِيٌّ فِي الْجَنَّةِ، وَطَلْحَةُ فِي الْجَنَّةِ وَالزُّبَيْرُ فِي الْجَنَّةِ، وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ فِي الْجَنَّةِ، وَسَعْدُ فِي الْجَنَّةِ، وَسَعِيدٌ فِي الْجَنَّةِ، وَأَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ فِي الْجَنَّةِ

“Ebû Bekir cennetlidir, Ömer cennetlidir, Osman cennetlidir, Ali cennetlidir, Talha cennetlidir, Zübeyr cennetlidir, Abdurrahman b. Avf cennetlidir, Sa'd cennetlidir, Saîd cennetlidir, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh cennetlidir.”⁶⁰

⁴⁷ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/294.

⁴⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, 10/245.

⁴⁹ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *es-Sikât*, thk. Muhammed Abdülmuîd Han (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Mearifü'l-Osmaniyye, 1393/1973), 9/130.

⁵⁰ Tirmizî, “Menâkib”, 62.

⁵¹ Buhârî, “Fedailü's-Sahabe”, 4.

⁵² Tirmizî, “Fiten”, 47; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 9; Halifeliğin süresi için bk. Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. ez-Zekî el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemal fi esmai'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1983), 6/509.

⁵³ Mizzî, *Tehzîb*, 3/172.

⁵⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr. (b.y.: Müessesetu'r-Risâle, 1405/1985), 11/483.

⁵⁵ Mizzî, *Tehzîb*, 10/220; Zehebî, *Siyer*, 10/219-20.

⁵⁶ Mizzî, *Tehzîb*, 6/507.

⁵⁷ Mizzî, *Tehzîb*, 6/377.

⁵⁸ Tirmizî, “Fiten”, 47.

⁵⁹ Bk. 4647 nolu hadisin 3. Dipnotu, Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 9.

⁶⁰ Tirmizî, “Menâkib”, 86.

Tirmizî'nin eserinde yer alan hadisin senedi şu şekildedir: Abdurrahman b. Avf (ö. 32/632) sahâbîdir.⁶¹ Ricâl kaynaklarında Humeyd b. Abdirrahmân (ö. 95/713),⁶² Abdurrahmân b. Humeyd (ö. 137/754),⁶³ Abdülazîz b. Muhammed (ö. 186/802)⁶⁴ ve Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855) farklı lafızlarla ta'dîl edilmişlerdir.⁶⁵ Senedde bulunan râviler güvenilir olup rivayet sahih olarak görülmektedir.

5. Hadis

لَعَلَّ اللَّهَ اَطَّلَعَ إِلَى اَهْلِ بَدْرِ فَقَالَ: اَعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ، فَقَدْ وَجِبَتْ لَكُمْ الْجَنَّةُ

"Allah belki de Ehl-i Bedir'e bakmış ve: Ne yaparsanız yapın cennet size vacip olmuştur demiştir."⁶⁶ Buhârî'de tahrîc edilen rivayet sahihtir.

6. Hadis

لَا يَدْخُلُ النَّارَ أَحَدٌ مِمَّنْ بَايَعَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ.

"Ağaç altında biat edenlerden hiçbiri ateşe girmeyecektir."⁶⁷

Tirmizî'nin eserinde tahrîc ettiği rivayetin senedinde yer alan râviler şunlardır: Câbir b. Abdillâh (ö. 70/689) sahâbîdir.⁶⁸ Muhammed b. Müslim Ebû Zübeyr (ö. 126/743),⁶⁹ Leys b. Sa'd (ö. 175/791)⁷⁰ ve Kuteybe b. Saîd⁷¹ farklı lafızlarla tevsik edilmişlerdir. Senedde bulunan tüm râviler sika olduklarından rivayet sahihtir.

7. Hadis

خَرَجْتُ مِنْ نِكَاحٍ، وَلَمْ أَخْرُجْ مِنْ سَفَاحٍ، مِنْ لُدُنْ أَدَمَ إِلَى أَنْ وَلَدَنِي أَبِي وَأُمِّي

"Hz. Âdem'den beni doğuran annem babama kadar nikâhlı sulblerden çıktım, zinakar sulblerden çıkmadım."⁷²

Taberânî'nin (ö. 360/971) eserinde yer verdiği rivayetin sened tetkiki ile alakalı Heysemî (ö. 807/1405): "Senedde yer alan Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali hakkında bazı söylentiler vardır. Ancak Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), el-Müstedrek'te onu sika olarak değerlendirmiştir. Onun dışındaki râvilerin hepsi sikadır." demiştir.⁷³ Elbânî de rivayetin sıhhati için hasen lafzını

⁶¹ Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 1/116.

⁶² İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 1/323.

⁶³ Zehebî, *Tezhîbü Tehzîbi'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, thk. Guneym Abbas Guneym – Mecdî Seyyid Emîn (Kahire: y.y., 1425/2004), 3/41.

⁶⁴ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/97.

⁶⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, 8/360.

⁶⁶ Buhârî, "Megâzi", 9.

⁶⁷ Ebû Dâvûd, "Sünnet", 9; Tirmizî, "Menâkıb", 129.

⁶⁸ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1412/1992), 1/65.

⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, 9/442.

⁷⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, 8/464.

⁷¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, 8/360.

⁷² Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, thk. Târik b. İvazullah-Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî (Kahire: Dârü'l-Harameyn, 1415/1995), 5/80.

⁷³ Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, thk. Hüsâmeddin el-Kudsî (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994), 8/214.

kullanmıştır.⁷⁴ Dolayısıyla Taberânî'nin eserinde yer verdiği bu hadisi hasen derecesinde hükme bağlamak mümkündür.

4.9. Peygamberlerin Sayısı Bölümündeki Hadisler

Burada nebî ve resûllerin sayısı, peygamberlerin davranışları, kadınların peygamber olup olamayacaklarıyla ilgili konular ele alınmıştır.⁷⁵

1.Hadis

عن أبي ذرٍّ - قَالَ فَقُلْتُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ كَمْ التَّبَيُّونَ قَالَ مِائَةٌ أَلْفٍ وَأَرْبَعَةٌ وَعِشْرُونَ أَلْفًا نَبِيٍّ قُلْتُ كَمْ الْمُرْسَلُونَ مِنْهُمْ قَالَ ثَلَاثٌ مِائَةٌ وَثَلَاثَةٌ عَشْرٌ جَمًّا غَيْرًا⁷⁶

Ebû Zer (r.a): Ya Resûlullah enbiyaların sayısı kaçtır? diye sorunca Resûlullâh: “Yüz yirmi dört bin, bunlardan resûl olanlar ise toplu halde üç yüz on üç” dedi.

Hakîm'in (ö. 405/1014) *el-Müstedrek*'inde yer alan rivayetin senedi şu şekildedir: Ebû Zer (ö. 32/653) sahâbidir.⁷⁷ Ubeyd b. Umeyr el-Leysî (ö. 74/694) Hz. Peygamber döneminde doğmuş sika tabiînlerdendir.⁷⁸ Ali b. Fadl (ö. 343/955),⁷⁹ Hasan 'Arefe (ö. 257/871)⁸⁰ ve İbn Cüreyc (ö. 150/767) hadis rivayetinde farklı lafızlarla tevsik edilmişlerdir.⁸¹ Yahyâ b. Saîd es-Sa'dî ise âlimler tarafından farklı şekillerde cerh edilmiş zayıf bir râvidir.⁸² Rivayet bu şekilde zayıftır. Ancak bu rivayet, lafızları farklı olmakla birlikte başka tariklerle desteklenmiştir. Söz gelimi Ahmed b. Hanbel ile İbn Hibbân'ın eserlerinde naklettikleri rivayetler şu şekildedir:

قال أبو ذرٍّ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، كَمْ وَفَى عِدَّةُ الْأَنْبِيَاءِ؟ قَالَ: " مِائَةُ أَلْفٍ وَأَرْبَعَةٌ وَعِشْرُونَ أَلْفًا الرَّسُلُ مِنْ ذَلِكَ ثَلَاثٌ مِائَةٌ وَخَمْسَةٌ عَشْرٌ جَمًّا غَيْرًا

Ebû Zer (r.a): Ya Resûlullah enbiyaların sayısı kaçtır? diye sorunca Resûlullâh: “Yüz yirmi dört bin, bunlardan resûl olanlar ise toplu halde üç yüz on beş” dedi.⁸³

Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'inde yer alan bu rivayetin senedi şu şekildedir: Ebû Ümâme (ö. 86/705) sahâbidir.⁸⁴ Kâsım Ebî Abdirrahmân (ö. 112/730)⁸⁵ ile Ebü'l-Muğîre (ö.212/827) sika sıfatlarına haiz râvidirler.⁸⁶ Muân b. Rifâe (ö. 150/767) zayıf,⁸⁷ Ali b. Yezîd (ö.

⁷⁴ Muhammed Nâsirüddîn Elbânî, *İrvâ'ü'l-galîl fi tahrîci ehâdîsi Menâri's-sebil* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1405/1985), 6/329.

⁷⁵ Koği, *Rehberi*, 19-20.

⁷⁶ Hâkim en-Neysâbü'rî, Muhammed b. Abdullâh, *Müstedrek ale'l-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Âta (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 2/652-53.

⁷⁷ Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 2/557; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, 1/252.

⁷⁸ Zehebî, *Siyer*, 4/156-57.

⁷⁹ Zehebî, *Siyer*, 15/442-43.

⁸⁰ Mizzî, *Tehzîb*, 6/201-2; Zehebî, *Siyer*, 11/547-48.

⁸¹ Zehebî, *Siyer*, 6/225, 228.

⁸² Ebû Ahmed Abdullah el-Curcânî b. Adî, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, thk. Adil Ahmed-Ali Muhammed, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 9/106; Zehebî, *Mizân*, 4/377-78.

⁸³ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnaût-Âdil Mürşid v. dğr. (B.y.: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001), 36/618.

⁸⁴ Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 3/1526; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, 2/736; Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğabe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavvaz (b.y.: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1994), 3/15; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3/339.

⁸⁵ Zehebî, *Siyer*, 5/194.

⁸⁶ İclî, *Ma'rifetü's-sikat*, 2/100.

⁸⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, 10/201.

100/718) ise zayıf ve münkerü'l-hadis olarak cerh edilmiştir.⁸⁸ Rivayet zincirinde yer alan iki mecrûh râviden ötürü rivayet zayıf hükmündedir.

عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: دَخَلْتُ الْمَسْجِدَ، فَإِذَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، جَالِسٌ وَحْدَهُ، ... قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، كَمْ الْأَنْبِيَاءُ؟ قَالَ: «مِائَةُ أَلْفٍ وَعِشْرُونَ أَلْفًا» قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ كَمْ الرَّسُلُ مِنْ ذَلِكَ قَالَ ثَلَاثٌ مِائَةٌ وَثَلَاثَةٌ عَشْرَ جَمًّا غَفِيرًا

Ebû Zer (r.a): Mescide girdim Resûlullah tek başına oturuyordu. “Ya Resûlullah enbiyaların sayısı kaçtır? diye sordum. Resûlullah: ‘Yüz yirmi bin’ dedi. Ya Resûlullah resûllerin sayısı kaçtır? diye sormam üzerine Resûlullah: ‘Toplu halde üç yüz on üç’ dedi.”⁸⁹

İbn Hibbân’ın (ö. 354/965) *Sahîh*’inde rivayet ettiği bu hadisin senedi şu şekildedir: Ebû Zer sahâbidir.⁹⁰ Kaynaklarda Ebû İdrîs el-Havlânî (ö. 18/639),⁹¹ Yahyâ b. Yahyâ (ö. 135/752),⁹² Hişâm b. Yahyâ (ö.171/787),⁹³ İbn Kuteybe (ö. 310/922),⁹⁴ Huseyn b. Abdullâh (ö.301/913)⁹⁵ ve Hasan b. Süfyân eş-Şeybânî (ö. 303/915) farklı tevsik lafızlarla vasıflanmışlardır.⁹⁶ İbrâhim b. Hişâm (ö.232/852) ise zayıf bir râvidir.⁹⁷ Dolayısıyla rivayet zayıf hükmündedir.

Hakîm’in naklettiği rivayette yüz yirmi dört bin peygamber ile üç yüz on üç resûl zikredilmiştir. Ahmed b. Hanbel’in rivayetine göre yüz yirmi dört bin nebî ve üç yüz on beş resûl; İbn Hibbân’ın rivayetine göre ise yüz yirmi bin nebî ve üç yüz on üç resûl gönderilmiştir. Molla Halîl ise eserinde yüz yirmi dört bin nebî ve üç yüz on üç resûl olduğunu ifade etmiştir. Bu ise es-Si’irdî’nin *Müstedrek*’te nakledilen rivayeti esas aldığını göstermektedir. Netice olarak her üç hadisin senedinde cerh edilmiş râviler⁹⁸ bulunduğundan dolayı rivayetin zayıf olduğunu söylemek mümkündür. Ancak rivayet farklı tariklerden desteklendiğinden ötürü “hasen li-gayrihî” derecesine yükselmiştir.

4.10. Devlet Reisini Seçmek Bölümündeki Hadisler

Devlet başkanını seçmenin önemi ve gerekliliğinden bahsedilmiştir.⁹⁹

1. Hadis

اسْمَعُوا وَأَطِيعُوا، وَإِنْ اسْتُعْمِلَ عَلَيْكُمْ عَبْدٌ حَبَشِيٌّ، كَأَنَّ رَأْسَهُ زَيْبَةٌ

“Üzerinize başı kuru üzüm gibi Habeşli bir köle dahi tayin edilse dinleyin ve itaat edin.”¹⁰⁰ Buhârî’de yer alan rivayet sahihtir.

⁸⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, thk. Muhammed Abdülmüid Han (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Mearifü'l-Osmaniyye, ts.), 6/301; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/208-209.

⁸⁹ İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993), 2/77.

⁹⁰ Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 2/557; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, 1/252.

⁹¹ İbn Sa'd, *Tabakat*, 7/312; İclî, *Ma'rifetü's-sikat*, 2/16.

⁹² İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/197.

⁹³ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/70; İbn Hibbân, *es-Sikat*, 9/232.

⁹⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (b.y.: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1423/2003), 7/165.

⁹⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 7/180.

⁹⁶ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/16; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 7/66.

⁹⁷ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Lübnan: Dârü'l Marife, 1382/1963), 1/72.

⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 36/619; İbn Hibbân, *Sahîh*, 2/77.

⁹⁹ Koğî, *Rehberi Avâm*, 22-23.

¹⁰⁰ Buhârî, “Ahkâm”, 4.

4.11. Cüz’i İrâde Bölümündeki Hadisler

Bu bölümde kulların fiilleri, cennete girme, hulûl ve tenâsûh gibi konular ele alınmıştır. Konu ile ilgili iki rivayet tespit edilmiştir.¹⁰¹

1. Hadis

إِنَّ اللَّهَ يَصْنَعُ كُلَّ صَانِعٍ وَصُنْعَهُ

“Allah tüm fiilleri ve fiili gerçekleştirenlerin yaratıcısıdır.”¹⁰²

Buhârî’nin *Halku ef’âli’l-ibâd* adlı eserinde yer verdiği rivayetin isnadı şu şekildedir: Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656) sahâbîdir.¹⁰³ Muteber kaynaklarda Rib’î b. Hırâş (ö. 101/719),¹⁰⁴ Ebû Mâlik (ö. 140/757),¹⁰⁵ Mervân b. Muâviye (ö. 193/808)¹⁰⁶ ve Ali b. el-Medînî (ö. 234/848-49) sika olarak nitelenmişlerdir.¹⁰⁷ Rivayet bu şekliyle sahih hükmündedir. Aynı şekilde İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) ve Nâsirüddin el-Elbânî de bu hadis için sahih hükmünü vermişlerdir.¹⁰⁸

2. Hadis

لَنْ يُنْجِيَ أَحَدًا مِنْكُمْ عَمَلُهُ قَالَ رَجُلٌ: وَلَا إِيَّاكَ؟ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: وَلَا إِيَّايَ، إِلَّا أَنْ يَتَعَمَّدَ عَلَى اللَّهِ مِنْهُ بِرَحْمَةٍ، وَلَكِنْ سَدِّدُوا

“Sizden hiçbir kimseyi sadece ameli kurtaramaz” bir adam: sende mi ya Resûlullah? deyince Hz. Peygamber’in: “Evet ben de ancak Allah beni rahmetiyle kuşatmıştır, fakat siz dosdoğru olun.”¹⁰⁹ Müttefekun aleyh olan bu rivayet sahihtir.

4.12. Kıyametin Alâmetleri Bölümündeki Hadisler

Bu bölümde mehdînin zuhuru, deccâl meselesi, Hz. İsa’nın nüzûlu, Ye’cûc ve Me’cûc, dâbbet’ül-arz, güneşin batıdan doğması ve tövbe kapılarının kapanması konuları anlatılmıştır. Bu bölümde konu ile alakalı dört rivayet tespit edilmiştir.¹¹⁰

1. Hadis

الْمُهْدِيُّ مِنِّي، أَجَلِي الْجَبْهَةِ، أَقْنَى الْأَنْفِ، بَمَلَأُ الْأَرْضَ قِسْطًا وَعَدْلًا، كَمَا مَلَأْتُ جَوْزًا وَظَلَمًا، يَمْلِكُ سَبْعَ سِنِينَ

“Mehdi bendendir. Açık alınlı ve ince burunludur. Yeryüzü zulüm ve haksızlıkla doluğu gibi adaletle dolduracak ve yedi sene hüküm sürecektir.”¹¹¹

Ebû Dâvûd’un eserinde tahrîc ettiği rivayetin senedi şu şekildedir: Ebû Saîd (ö. 74/693-94) sahâbîdir.¹¹² Kaynaklarda Ebû Nadra (ö. 108/727)¹¹³ ile Katâde b. Diâme (ö. 117/735) sika,¹¹⁴

¹⁰¹ Koği, *Rehberi Avâm*, 23-25.

¹⁰² Buhârî, *Halku ef’âli’l-ibâd*, thk. Abdurrahman Umeyre (Riyad: Dar’ül-Meârifî’s-Suûdiyye, ts.), 46.

¹⁰³ İbn Abdülber, *el-İstî’âb*, 1/334.

¹⁰⁴ İbn Sa’d, *Tabakat*, 6/179.

¹⁰⁵ İclî, *Ma’rifetü’s-sikat*, 2/422.

¹⁰⁶ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 9/147.

¹⁰⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 1/319.

¹⁰⁸ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî bi-şerhi Sahîhi’l-Buhârî* (Beyrut: Dâru’l Marife, 1416/1996), 13/489; Elbânî, *Sahihu’l-Câmi’u’s-sağîr ve ziyâdâtühû* (Beyrut: el-Mektebetü’l İslâmî, ts.), 1/366.

¹⁰⁹ Buhârî, “Rikâk”, 18; Müslim, “Münafikîn”, 71.

¹¹⁰ Koği, *Rehberi Avâm*, 26-27.

¹¹¹ Ebû Dâvûd, “Mehdî”, 1.

¹¹² Ebû Nuaym, *Ma’rifetü’s-sahâbe*, 3/1260.

İmrân el-Kattân (ö. 160/776)¹¹⁵ ile Sehl b. Temâm b. Bezî' (ö. ?) sadûk olarak nitelenmişlerdir.¹¹⁶ İlgili rivayetin senedinde yer alan İmrân el-Kattân ile Sehl b. Temâm sadûk olarak vasıflandıkları için rivayet hasen hükmündedir.

2. Hadis

ثَلَاثٌ إِذَا خَرَجْتَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ، أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا: طُلُوعُ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا، وَالذَّلْجَالُ، وَدَابَّةُ الْأَرْضِ

“Üç şey çıktıktan sonra, iman etmemiş veya imanından bir hayır kazanmamış olan kimseye imanı fayda vermez. Bunlar: Güneşin batıdan doğması, Deccal ve dabbetü'l-arz'ın çıkması.”¹¹⁷

3. Hadis

وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَيُوشِكَنَّ أَنْ يَنْزَلَ فِيكُمْ ابْنُ مَرْيَمَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَكَمًا مُقْسِطًا، فَيَكْفِرَ الصَّلِيبَ، وَيَقْتُلَ الْخَنَازِيرَ، وَيَضَعُ الْحَزِينَةَ، وَيَفِيضُ الْمَالَ حَتَّى لَا يَقْبَلَهُ أَحَدٌ

“Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki Meryem oğlunun adaletli bir hakem olarak size çıkması yakındır. O, haçı kıracak, domuzu öldürecek, cizyeyi kaldıracak ve mal öyle çoğalacak ki kimse onu kabul etmeyecektir.”¹¹⁸

4. Hadis

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَنِلَّ لِلْعَرَبِ مِنْ شَيْءٍ قَدِ افْتَرَبْتُ، فَتَبَحَ الْيَوْمَ مِنْ رَدْمِ بَأْسِ جَوْجٍ وَمَأْجُوجٍ مِثْلُ هَذِهِ وَحَلَقَ بِإِصْبَعِهِ الْإِنَّمَامَ وَالَّتِي تَلِيهَا

“Allah'tan başka ilah yoktur, yaklaşan şerden vay Arabın haline! Bugün Ye'cüc ve Me'cüc'ün reddinden şu kadar yer açıldı.” Resûlullah başparmağı ile şehadet parmağını birleştirerek halka yaptı.¹¹⁹ Birisi sadece Müslim'in eserinde tahrîc edilen, diğer ikisi ise müttefekun aleyh olan bu üç rivayet sahih hükmündedir.

4.13. Kabir Sorgusu ve Kıyamet Bölümündeki Hadisler

Bu bölümde kabir azabı, haşr, sırat köprüsü, mîzan, cennet, cehennem, şefâat gibi konular ele alınmış olup yedi rivayet tespit edilmiştir.¹²⁰

1. Hadis

فَسَأَلَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: غَائِدًا بِاللَّهِ مِنْ ذَلِكَ

Hz. Âişe, Resûlullah'a “İnsanlar kabirlerinde azap görürler mi?” diye sorunca Hz. Peygamber “Bundan Allah'a sığınırım” dedi.¹²¹

2. Hadis

وَيُضْرَبُ الصِّرَاطُ بَيْنَ ظَهْرَيْنِ جَهَنَّمَ، فَأَكُونُ أَنَا وَأُمَّتِي أَوَّلَ مَنْ يُجِيرُهَا

¹¹³ İbn Hacer, *Tehzîb*, 10/10.

¹¹⁴ İclî, *Ma'rifetü's-sikat*, 2/215.

¹¹⁵ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/298; Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî İbn Şâhîn, *Târîhu esmâ'î's-sikat*, thk. Subhî es-Sâmerrâî (Kuveyt: Dârü's-Selafiyye, 1404/1984), 182.

¹¹⁶ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/194; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dârü'r-Reşîd, 1406/1986), 257.

¹¹⁷ Müslim, “İman”, 249.

¹¹⁸ Buhârî, “Büyü”, 102; Müslim, “İman”, 242.

¹¹⁹ Buhârî, “Enbiyâ”, 11; Müslim, “Fiten”, 2.

¹²⁰ Koçî, *Rehberi Avâm*, 28-35.

¹²¹ Buhârî, “Küsûf”, 7.

“Sırat köprüsü cehennemden ortasına konulur, ben ve ümmetim onu ilk geçen olacağız.”¹²²

3. Hadis

خَوْضِي مَسِيرَةٌ شَهْرٍ، مَاؤُهُ أَبْيَضُ مِنَ اللَّبَنِ، وَرِيحُهُ أَطْيَبُ مِنَ الْمِسْكِ، وَكِبْرَانُهُ كَنْجُومِ السَّمَاءِ، مَنْ شَرِبَ مِنْهَا فَلَا يَظْمَأُ أَبَدًا

“Havuzum bir aylık mesafe kadar olup suyu süttten beyaz, kokusu miskten güzel, bardakları gökteki yıldızlar kadardır. Ondan içen bir daha susamaz.”¹²³

4. Hadis

الْعَيْنُ حَقٌّ

“Göz (nazar) hakır.”¹²⁴

5. Hadis

يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَكَانَ فِي قَلْبِهِ مِنَ الْخَيْرِ مَا يَبْرُنُ شَعِيرَةً

“Allah’tan başka ilah yoktur deyip kalbinde arpa ağırlığıınca iyilik namına bir şey olan kimse ateşten çıkarılır.”¹²⁵

6. Hadis

إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ، دَفَعَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى كُلِّ مُسْلِمٍ، تَهُودِيًّا، أَوْ نَصْرَانِيًّا، فَيَقُولُ: هَذَا فِكَائِكَ مِنَ النَّارِ

“Kıyamet gününde Allah, her Müslüman’a bir Yahudi veya Hıristiyan’ı vererek şöyle diyecek: Bu, senin ateşten kurtuluş fidiyendir.”¹²⁶

7. Hadis

لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ مُسْتَجَابَةٌ يَدْعُو بِهَا، وَأُرِيدُ أَنْ أَخْتَبِيَ دَعْوَةَ شُعَاعَةَ لِأُمَّتِي فِي الْآخِرَةِ

“Her peygamberin kabul olunan bir duası vardır. Ben duamı ahirette ümmetime şefâat etmek için saklamak istiyorum.”¹²⁷

İkisi müttefekun aleyh olmak üzere dördü Buhârî, bir tanesi ise Müslim’in eserlerinde yer alan bu yedi rivayetin tümü sahihtir.

4.14. İmamlar Bölümündeki Hadisler

Bu bölümde Molla Halîl, dört mezhep imamı ve yetmiş iki fırka hakkında kısa bilgiler verirken ehl-i kibleyi tekfir etmemek, sihir yapmamak, mushaf ve mescitleri temiz tutmak ve lanet okumaktan sakınmak gibi konuları işlemiştir.¹²⁸

1. Hadis

وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَتُنْفَرِقَنَّ أُمَّتِي عَلَى ثَلَاثٍ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً، وَاحِدَةٌ فِي الْجَنَّةِ، وَثِنْتَانِ وَسَبْعُونَ فِي النَّارِ، قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ هُمْ؟ قَالَ: الْجَمَاعَةُ

¹²² Buhârî, “Tevhîd”, 24.

¹²³ Buhârî, “Rikâk”, 53.

¹²⁴ Buhârî, “Tıb”, 35; Müslim, “Selâm”, 41-42.

¹²⁵ Buhârî, “Tevhîd”, 19.

¹²⁶ Müslim, “Tevbe”, 49.

¹²⁷ Buhârî, “Deâvât”, 1; Müslim, “İman”, 334.

¹²⁸ Koçî, *Rehberi Avâm*, 35-38.

“Muhammed’in nefsi elinde bulunan Allah’a yemin ederim ki ümmetimin yetmiş üç gruba ayrılacaktır. Bunlardan biri cennette, yetmiş iki tanesi de ateşte olacaktır.” Onlar kim? denilince Resûlullah: “el-Cemâat” dedi.”¹²⁹

İbn Mâce’nin (ö. 273/887) *Sünen*’inde yer alan rivayetin senedinde zikredilen râviler şunlardır: Avf b. Mâlik (ö. 73/692) sahâbîdir.¹³⁰ Kaynaklarda Râşîd b. Sad (ö. 108/726),¹³¹ Safvân b. Amr (ö. 155/771),¹³² Abbâd b. Yûsuf (ö. 206/819)¹³³ ve Amr b. Osmân b. Saîd (ö. 250/864)¹³⁴ tevsik edilmişlerdir. Senedde yer alan râviler sika olup rivayet sahih hükmündedir. Aynı şekilde Tirmizî¹³⁵ ve Ebû Dâvûd’un¹³⁶ eserlerinde yer alan rivayetler de sahih olarak kabul edilmiştir.

4.15. Tasavvuf ve Ahlâk Bölümündeki Hadisler

Bu bölümde bazı manevi hastalıklardan bahsedilip bunların nasıl tedavi edileceği anlatılmıştır. Ardından adab-ı muaşeret, ahlâk, tasavvuf, tövbe ve benzeri konulardan bahsedilmiştir. Konuyla ilgili iki rivayet tespit edilmiştir.¹³⁷

1. Hadis

إِذَا تَقَرَّبَ الْعَبْدُ إِلَى شَيْءٍ تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعًا، وَإِذَا تَقَرَّبَ مِنِّي ذِرَاعًا تَقَرَّبْتُ مِنْهُ بَاعًا، وَإِذَا أَتَانِي مَشِيئًا أَتَيْتُهُ هَزْوَلَةً

“Kulum bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir zira’ yaklaşırım, o bana bir zira’ yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırım, o bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak giderim.”¹³⁸ Buhârî’nin rivayet ettiği bu hadis sahihtir.

2.Hadis

الدُّنْيَا جَيْفَةٌ وَطَلَانُهَا كِلَابٌ

“Dünya laşedir, talipleri de köpeklerdir” Aclûnî, Sağânî’nin bu rivayetin mevzû olduğunu ifade ettiğini belirtmiştir. Yine Aclûnî, rivayet mana olarak sahih olsa da böyle bir sözün hadis olmadığını dile getirmiştir.¹³⁹

4.16. Allah Yolunda İlim Öğrenmek Bölümündeki Hadisler

Molla Halîl burada ilmin kıymetine yönelik birtakım açıklamalarda bulunmuş ve hadis, tefsir, fıkıh, sarf, nahiv, kıraat gibi ilimleri tahsil etmeye teşvik etmiştir. Ayrıca ilmin yalnızca Allah rızası gözetilerek okunması gerektiğine değinmiştir.¹⁴⁰

1. Hadis

¹²⁹ Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 1; Tirmizî, “İman”, 18; İbn Mâce, “Fiten”, 17.

¹³⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/617.

¹³¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 3/483.

¹³² İclî, *Ma’rifetü’s-sikat*, 1/467.

¹³³ Zehebî, *Tezhîb*, 5/60.

¹³⁴ İbn Hacer, *Tezhîb*, 8/76.

¹³⁵ Tirmizî, “İman”, 18;

¹³⁶ Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 1

¹³⁷ Koğî, *Rehberi Avâm*, 38-56.

¹³⁸ Buhârî, “Tevhîd”, 50.

¹³⁹ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ ve müzîlül-İlbâs ‘amme’stehere mine’l-ehâdis ‘alâ elsineti’n-nâs*, thk. Yûsuf b. Mahmûd el-Hâc Ahmed, (Şâm: Mektebetü’l-İlmi’l-Hadîs, 1421/2000), 1/ 464.

¹⁴⁰ Koğî, *Rehberi Avâm*, 58.

مَنْ تَعَلَّمَ عِلْمًا مِمَّا يُبْتَغَى بِهِ وَجْهُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ لَا يَتَعَلَّمُهُ إِلَّا لِيُصِيبَ بِهِ عَرَضًا مِنَ الدُّنْيَا، لَمْ يَجِدْ عَرَفَ الْجَنَّةَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

“Allah’ın rızasını elde etmek için öğrenilmesi gereken bir ilmi, dünyevi bir menfaat için öğrenen kimse, kıyamet günü cennetin kokusunu dahi alamaz.”¹⁴¹ Müslim’in *Sahîh*’inde yer alan bu rivayet sahihtir.

4.17. Yemek Adabı Bölümündeki Hadisler

Müellif bu bölümde Allah’ın insanlara bahşettiği yiyecek ve içeceklerle karşı insanların her daim şükretmelerini, yemek adabına uymalarını, kişinin yiyeceğinin helal olması gerektiğini ve yemekle alakalı bazı duaları okumayı öğütlemiştir. Dört rivayet tespit edilmiştir.¹⁴²

1. Hadis

يَا غُلَامُ، سَمِّ اللَّهَ، وَكُلْ بِيَمِينِكَ، وَكُلْ بِمَا بِيَلَيْكَ

“Ey çocuk! Allah’ın ismini an, sağ elin ile önünden ye”¹⁴³ Buhârî’nin *Sahîh*’inde yer verdiği rivayet sahihtir.

2. Hadis

لَا يَشْرَبَنَّ أَحَدٌ مِنْكُمْ قَائِمًا، فَمَنْ نَسِيَ فَلْيَسْتَقِمْ

“Sizden biriniz ayakta su içmesin, kim unutarak içerse kussun.”¹⁴⁴ Müslim’in eserinde tahrîc edilen rivayet sahih hükmündedir.

3.Hadis

وَإِذَا أَكَلْتَ فَايْتَأْتِ بِالْمِلْحِ، وَاحْتِمِ بِالْمِلْحِ؛ فَإِنَّ الْمِلْحَ شِفَاءُ سَبْعِينَ دَاءً

Hz. Ali’ye tavsiyelerin yer aldığı “...Yemeğe tuz ile başla ve tuz ile bitir, şüphesiz tuz yetmiş hastalığa şifadır...” şeklindeki uzun bir rivayet farklı kaynaklarda yer almıştır. Süyûtî rivayetin birçok varyantını verdikten sonra rivayetin mevzû olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁵

4.Hadis

تَمَّ ذَكَرَ الرَّجُلَ يُطِيلُ السَّفَرَ أَشْعَثَ أَغْبَرَ، يَمُدُّ يَدَيْهِ إِلَى السَّمَاءِ، يَا رَبِّ، يَا رَبِّ، وَمَطْعَمُهُ حَرَامٌ، وَمَشْرَبُهُ حَرَامٌ، وَمَلْبَسُهُ حَرَامٌ، وَعُدْيَتِي بِالْحَرَامِ، فَأَنَّى يُسْتَجَابُ لِذَلِكَ

"Bir kimse uzun sefere çıkar, saçları dağılmış, toza toprağa bulanmış bir hâlde ellerini semâya uzatarak: Yâ Rabbî, yâ Rabbî! diye duâ eder. Hâlbuki yediği haram, içtiği haram, giydiği

¹⁴¹ Müslim, “İlim”, 12.

¹⁴² Koğî, *Rehberi Avâm*, 64-72.

¹⁴³ Buhârî, “Et’ime”, 2.

¹⁴⁴ Müslim, “Eşribe”, 116.

¹⁴⁵ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî. *el-Leâli’l-masnû’a fi’l-ehâdisi’l-mevdû’a*, (Beirut, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1996), 2/179, 312; Dersine girdiğim öğrencilere yemeğe tuz ile başlamamın hükmü ile ilgili sorduğum soruya öğrencilerin çoğu “sünnet” şeklinde cevap vermişlerdi. Nitekim Doğu illerinde tuz ile yemeğe başlamak yaygın bir sünnet olarak kabul görmektedir. Kanaatimizce toplumda yemeğe tuz ile başlamamın yaygın olmasının bir sebebi, ilgili rivayetin insanlar nazarında saygınlık gören âlimlerin eserlerinde yer almasından kaynaklanabilir. Ayrıca ilgili rivayet için bk. Üzeyir Durmuş, “Yemekten Önce ve Sonra Tuz Yemeyi Tavsiye Eden Rivâyetlere Dair Bir Araştırma”. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimler Dergisi*, 12 (2018), 379-403.

haram (hâsılı) kendisi haramla beslenmiş olursa, böyle bir kimsenin duası nasıl kabul edilir?"¹⁴⁶ Müslim'in eserinde tahrîc ettiği rivayet sahihtir.¹⁴⁷

4.18. Giyim Bahsi Bölümündeki Hadisler

Burada giyimle ilgili hususlar ele alınmıştır.¹⁴⁸

1. Hadis

مَنْ لَبَسَ الْحَرِيرَ فِي الدُّنْيَا لَمْ يَلْبَسْهُ فِي الْآخِرَةِ

"Kim dünyada ipek giyerse ahirette giymeyecektir."¹⁴⁹ Buhârî'nin *Sahîh*'inde yer alan rivayet sahihtir.

4.19. Namaz Adabı Bölümündeki Hadisler

Son bölümü namaz bahsine ayıran Molla Halil, burada namaz konusunu ele aldıktan sonra bölümü dua ve münâcâtla nihayete erdirmiştir. Bu bahiste üç rivayet tespit edilmiştir.¹⁵⁰

1. Hadis

صَلَاةُ الْجَمَاعَةِ تَفْضُلُ صَلَاةِ الْفَدَىِّ بِخَمْسٍ وَعِشْرِينَ دَرَجَةً

"Cemaat ile kılınan namaz tek başına kılınan namazdan yirmi beş derece daha fazladır."¹⁵¹

2. Hadis

صَلَاةُ الْجَمَاعَةِ تَفْضُلُ صَلَاةِ الْفَدَىِّ بِسَبْعٍ وَعِشْرِينَ دَرَجَةً

"Cemaat ile kılınan namaz tek başına namaz kılmaktan yirmi yedi derece daha faziletlidir."¹⁵² Buhârî'nin rivayet ettiği her iki hadis sahihtir.

3. Hadis

مَنْ صَلَّى الْعَدَاةَ فِي جَمَاعَةٍ ثُمَّ قَعَدَ يَذْكُرُ اللَّهَ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ كَانَتْ لَهُ كَأَجْرِ حَجَّةٍ وَعُمْرَةٍ

"Kim sabah namazını cemaatle kıldıktan sonra güneş doğuncaya kadar oturup Allah'ı zikreder ardından iki rekât namaz kılsa bir hac ve umre yapmış gibi sevap alır."¹⁵³

Tirmizî'nin eserinde yer alan rivayetin senedi şu şekildedir: Enes b. Mâlik sahâbidir. Abdülazîz b. Müslim (ö. 167/783)¹⁵⁴ ile Abdullâh b. Muâviye el-Cümehiy (ö. 243/857) münekkitlerce tevsik edilmişlerdir.¹⁵⁵ Ebû Zilâl (ö.?) hakkında İbn Hibbân sika demişse de muhaddislerin çoğu onu zayıf olarak cerh etmişlerdir.¹⁵⁶ Rivayetin senedinde yer alan Ebû

¹⁴⁶ Müslim, "Zekât", 65; Tirmizî, "Tefsir", 3.

¹⁴⁷ Kanarya, çalışmasında ilgili beyitti verdikten sonra Kurtûbî'den hadis kaynaklarında yer almayan bir rivayeti zikretmiştir. Ancak yapılan tetkik neticesinde ilgili rivayetin de olduğu görülmüştür. Kanaatimizce İmam Müslim'in *Sahîh*'inde yer alan rivayet isabetli olandır.

¹⁴⁸ Koğî, *Rehberi Avâm*, 72.

¹⁴⁹ Buhârî, "Libâs", 25.

¹⁵⁰ Koğî, *Rehberi Avâm*, 72-77.

¹⁵¹ Buhârî, "Ezan", 30.

¹⁵² Buhârî, "Ezan", 30.

¹⁵³ Tirmizî, "Sefer", 22.

¹⁵⁴ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/394.

¹⁵⁵ İbn Hibbân, *es-Sikat*, 8/359.

¹⁵⁶ Zehebî, *Tezhîb*, 9/321; İbn Hacer, *Tezhîb*, 11/85.

Zilâl'in zabtında problem olduğundan dolayı Tirmizî¹⁵⁷ ve Nâsırüddîn el-Elbânî rivayeti hasen olarak değerlendirmişlerdir.¹⁵⁸

Eserde yapılan tetkikler sonucunda toplamda kırk üç rivayetten faydalandığı tespit edilmiştir. Tahrîc ve değerlendirilmesi yapılan bu kırk üç hadisten otuz altı tanesinin sahih, beş tanesinin hasen, iki tanesinin de mevzû olduğu sonucuna varılmıştır. Tespit edilen bu kırk üç hadisin kaynakları ve sıhhat durumları aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

Kaynaklar	M. Aleyh	Buhârî: Sahîh	Buhârî: <i>Halku Efâli'l-İbâd</i>	Müslim: Sahîh	Ebû Dâvûd-Tirmizî-İbn Mâce	Hakîm en-Nisâbüri	Tâberânî	Süyûtî	Aclûnî	Toplam
Sahih	8	15	1	7	5					36
Hasen					3	1	1			5
Mevzû								1	1	2

Tabloda görüldüğü üzere eserde iktibas edilen rivayetlerin otuz sekiz tanesi *Kütüb-i Sitte* eserlerinde yer almış olup otuz tanesi Buhârî ve Müslim'in eserlerinden tahrîc edilmiştir. *Kütüb-i Sitte* eserlerinde yer alan rivayetlerden üç tanesi hasen, geri kalanlar ise sahih rivayetlerdir. Buhârî'nin *Halku efâli'l-ibâd* adlı eserinde yer alan rivayet sahih, Tâberânî ve Hakîm'in eserlerinde yer alan rivayetler hasen, Süyûtî ile Aclûnî'nin eserlerinde tahrîc edilen rivayetler ise mevzû hükmündedir. Bu ise Molla Halîl'in eserini oluştururken makbûl rivayetleri seçmesinin yanı sıra mevzû rivayetlerden de telmihte bulunduğunu göstermektedir. Kanaatimizce bahse konu eserin muhteviyatının bir kısmının itikâdî konular olması hasebiyle Molla Halîl'in itikâdî konularda hadis seçimine itinayla yaklaştığı ancak fazilet ve adap konusunda ise bu hususa dikkat etmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Molla Halîl'in başka eserlerinde de bu durumun olduğu bilinmektedir.¹⁵⁹ Bu sebeple Molla Halîl'in eserlerini oluştururken bazı konularda rivayet seçiminde titiz davrandığı ancak bazı konularda mütesâhil davrandığı söylenilebilir.

Sonuç

Molla Halîl es-Si'irdî, şark bölgesinde bulunan birçok medresede eğitim görmüş ve yıllarca müderrislik yapmış bir âlimdir. Yaklaşık otuz yıl süren müderrislik hayatında birçok eser telif eden Molla Halîl, bölgenin medrese kültür ve geleneği üzerinde önemli izler bırakmıştır. Molla Halîl'in özellikle doğu ve güneydoğu bölgesinde oluşturduğu etki sadece medreseler ve ilim camiası ile sınırlı kalmamıştır. Nitekim o, *Nehcü'l-Enâm li Nef'i'l-Âvam* adlı

¹⁵⁷ Tirmizî, "Sefer", 22.

¹⁵⁸ Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahîha ve şey'ün min fıkhihâ ve fevâ'idihâ* (Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1415-1422/1995-2002), 7/1195.

¹⁵⁹ Ali Çelik-Garip Çağlar, "Molla Halîl es-Si'irdî'nin Zuhûrî'l-Mehdî İsimli Risâlesinin Hadis İlmi Açısından İncelenmesi", *Molla Halîl es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği*, 2 Cilt (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 547-555.

eseriyle hem medreselerde okuyan talebelerin hem de halkın dinî açıdan bilinçlenmesini amaçlamıştır.

Akaid, siyer, ahlâk, faziletler ve tasavvuf gibi konuların işlendiği *Nehcü'l-Enâm* adlı eserde yer alan hadisler incelenmiş ve eserin on dokuz bölümünde kırk üç rivayette iktibasta bulunulduğu görülmüştür. Kırk üç hadisten kırk bir tanesi sahih ve hasen, iki tanesi de uydurma rivayetlerden olduğu anlaşılmıştır. Bu durum, Molla Halîl'in eserinde yer alan rivayetlerin yüzde doksan altısının makbûl geri kalan kısmının ise merdûd rivayetlerden teşekkül ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla Molla Halîl *Nehcü'l-Enâm* adlı eserini telif ederken makbûl rivayetlerden istifade ettiği gibi merdûd rivayetlerden de iktibasta bulunmuştur.

Molla Halîl *Nehcü'l-Enâm*'da tahrîc ettiği rivayetlerin seçiminde, itikâdî gibi konularda gösterdiği hassasiyeti adap ve fazilet konularında gösterdiği söylenilemez. Aslında bu netice hadis sahasında eserleri bulunan Molla Halîl gibi bir âlimden beklenen bir durum değildir. Ancak hadis sahasında uzman olmayan birçok âlimde görülen bu eksiklik Molla Halîl'de de müşahede edilmiştir. Netice olarak Molla Halîl'in eserlerinde iktibas ettiği rivayetlerin seçiminde mütesâhil davrandığını söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlül'l-İlbâs 'amme'stehere mine'l-ehâdîs 'alâ elsinetî'n-nâs*. Thk. Yûsuf b. Mahmûd el-Hâc Ahmed. 2 Cilt. Şâm: Mektebetü'l-İlmi'l-Hadîs, 1421/2000.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. Nşr. Şuayb el-Arnaût-Âdil Mürşîd v.dğr. 45 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Apuhan, Zakir. *Nehcü'l-Enâm'da Belâgat Uygulamaları*. Ankara: İksad, 2023.
- Atalay, Ömer. *Sîirt Târihi*. İstanbul: Çeltut Matbaası, 1946.
- Bağdadî, İsmâil Paşa. *Hedîyyetu'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, 1370/1951.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Halku efâli'l-ibâd*. Thk. Abdurrahman Umeyre. Riyâd: Dârü'l-Meârifî's-Suûdiyye, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-sahîh*. Nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr. 9 Cilt. b.y.: Dârü Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *et-Târihu'l-kebîr*. Thk. Muhammed Abdülmuîd Han. 8 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Mearifî'l-Osmaniyye, ts.
- Bursalı, Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*. Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen. 3. Cilt İstanbul: Meral Yayınevi, ts.
- Çelik, Ali-Çağlar, Garip. "Molla Halîl es-Si'irdî'nin Zuhûrû'l-Mehdî İsimli Risâlesinin Hadis İlmi Açısından İncelenmesi", *Molla Halîl es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği*, 2 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019. 547-555.
- Durmuş, Üzeyir. "Yemekten Önce ve Sonra Tuz Yemeyi Tavsiye Eden Rivâyetlere Dair Bir Araştırma". *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimler Dergisi* 12 (2018), 379-403.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Marifetü's-sahâbe*. 7 Cilt. Riyâd: Dârü'l-Vatan li'n-Neşr, 1419/1998.
- Elbânî, Muhammed Nâsuruddîn. *İrvâu'l-galîl fi tahrîci ehâdîsi menâri's-sebîl*. 9 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1405/1985.

- Elbânî, Muhammed Nâsuruddîn. *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahîha ve şeyün min fıkhihâ ve fevâ'idihâ*. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1415-1422/1995-2002.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. *Sahihu'l-Câmi'u's-sağîr ve ziyâdâtühû*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.
- Gökçe, Cüneyt. "Molla Halîl Es-Si'irdî, Hayatı, Eserleri ve Tekfir Problemine Bakışı (Nehcü'l-Enâm Adlı Eseriyle Sınırlı)". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/34 (Aralık 2015), 76-96.
- Hâkim en-Neysâbü'rî, Muhammed b. Abdullâh. *Müstedrek ale'l-Sahihayn*. Thk. Mustafa Abdulkadir Âta. 4 Cilt. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecma'u'z-zevâ'id*. Thk. Hüsâmeddin el-Kudsî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *el-İstîâb fi marifeti'l-ashâb*. Thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1412/1992.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah el-Curcânî. *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*. Thk. Adil Ahmed-Alî Muhammed. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Mearifi'l-Osmaniyye, 1271/1952.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalân. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*. Thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414-1994.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalân. *Tehzîbü't-tehzîb*. 12 Cilt. Hind: Dâiretü'l-Mearifi'l-Nizamiyye, 1326/1908.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalân. *Takrîbü't-tehzîb*. Thk. Muhammed Avvâme. Suriye: Dârü'r-Reşid, 1406/1986.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalân. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dârü'l-Marife, 1416/1996.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî. *es-Sikât*. Thk. Muhammed Abdülmuîd Han. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Mearifi'l-Osmaniyye, 1393/1973.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî. *Sahîhu İbn Hibbân*. Thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle. 1414/1993.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. b.y.: Dârü'l-İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Men'î. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî. *Târîhu esmâ'i's-sikat*. Thk. Subhî es-Sâmerrâî. Kuveyt: Dârü's-Selefiyye, 1404/1984.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-ğâbe*. Thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz. 8 Cilt. b.y.: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. *Marifetü's-sikât*. Thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. 2 Cilt. Medine: Mektebetü't-Dâr, 1405-1985.
- Kanarya, Bayram. "Manzûm Bir Metnin Rivayet Kaynakları Üzerine Bir İnceleme: Molla Halîl es-Si'irdî'nin Nehcü'l-Enâm İsimli Eserinde Rivayetlerin (Hadislerin) Etkisi", *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi*, 2/2, 2018. 64-79.
- Kazan, Faruk. *Molla Halîl'in Bilgi ve Varlık Anlayışı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifin terâcimü musannifi'l-kütübî'l-arabiyye*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- Koğî, Ahmed Hilmi. *Rehberi Avâm Şerha Nehcü'l-Enâm*. İstanbul: İhsan Yayınları, ts.

- Memduhoğlu, Adnan. "Molla Halîl es-Si'irdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14/2019, 608-638.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. ez-Zekî. *Tehzîbu'l-kemal fî esmai'r-ricâl*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. *Rehberi Avam Şerha Nehcü'l Enâm: Müessesetu'r-Risâle*, 1983.
- Özcan, Abdullah. *Molla Halîl es-Si'irdî'nin Basîretu'l-Kulûb fî Kelâmi Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsîrinin Tahkik ve Tahlili (Bakara-İsra)*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Pakiş, Ömer. *Molla Halîl es-Es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Pakiş, Ömer. "Molla Halîl es-Si'irdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/250-251. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Sevgili, Macit-Özcan, Abdullah. "Molla Halîl es-Si'irdî'nin Biyografisi". *Uluslararası Molla Halîl Sempozyumu Bildirileri*. Siirt, 2014.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-Leâli'l-masnû u fi'l-ehâdîsi'l-mevdû u*. Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî. *el-Mu'cemü'l-evsat*. Thk. Tânk b. İvazullah-Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dârü'l-Harameyn, 1415/1995.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed. *es-Sünen*. Nşr. Beşşâr Avvâd Marûf. Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1419/1998.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mîzânü'l-i-tidâl fî nakdi'r-ricâl*. Thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Lübnan: Dârü'l-Marife, 1382/1963.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru alâmi'n-nübelâ*: Thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr. 23 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 15 Cilt. b.y.: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1423/2003.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezhîbü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*. Thk. Guneym Abbas Guneym – Mecdî Seyyid Emîn . 4 Cilt. Kahire: y.y., 1425/2004.
- Ziriklî, Hayruddin. *el-A'lâm kamusu terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisa mine'l-Arab ve'l-müsta'rabîn ve'l-müsteşrikîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayîn, 2002.